

Итмұрындар тұқымдас тармағының өкілдеріне сипаттама.

Орындаған: Нуртаева А.
Оразбекова А.
Раушанқызы Г.

Жоспары:

- Итмұрындар тұқымдас тармағы.
- Раушангүл, немесе итмұрын туысы
- Таңқурай (ежевика, малина — Rubus) туысы.
- Кұлпынай туысы (земляника — Fragaria).

Итмұрындар тұқымдас тармағы.

- Түрлерінің жалпы саны 800-дей, олар негізінен солтүстік еңдіктің қоңыржай климатты белдеулерінде кең таралған. Негізгі өмірлік формалары: мәңгі жасыл және жазда ғана жасыл болатын ағаштар, лианалар, көп жылдық шөптесін өсімдіктер. Гүл табаны ойыстан тостағанша тәріздіге дейін болады, құрғақ немесе етженді, тостағанша жапырақшаларының түп жағымен бірігіп кетеді. Кейбір туыстарының тостағаншасының астында тостағанша асты жапырақшалары болады. Гинецейі апокарптыдан ценокарптыға дейін болады. Жемістері негізінен құрама: дәндердің жиынтығынан, жаңғақшалардың жиынтығынан, құрама таптамалардың жиынтығынан және сүйекті жидектердің жиынтығынан тұрады.

Раушангүл, немесе итмұрын туысы

- Полиморфты (өзгергіш) туыстардың бірі. Жабайы өсетін түрлерінің 5- мүшелі түксіз қосарланған, сиректеу жартылай түкті гүл серігі болады. Солтүстік ендікте кең таралған. Жартылай орманды-далалық шөлейтте және шөлейт жерлерде, әдетте жарық ормандарда, орманның шетіндегі ашық жерлерде, өзендердің жайылмаларында, жыралы сайларда өседі. Таулы аудандарда (Орта Азия) көптеген жерлерді алып жатады. Түрлерінің саны аралық формаларының орасан көп болуына байланысты, әлі күнге дейін толық анықталмаған. Бір деректер бойынша туыста 120—150 түр, ал екінші деректер бойынша 300—350 түр бар. Бұрынғы одақтас республикалардың флорасында 150-дей түрі бар, оның 60-ы эндемдер, яғни тек бұрынғы одақтас республикалардың территориясында ғана кездеседі. Ал Қазақстанда 24 түрі бар. Олардың ішінде мәңгі жасыл және жапырағы жылма-жыл түсіп отыратын формалары да бар. Кейбір түрлерінің гипантиінде көп мөлшерде витамин С витамин В2, Р, К және провитамин А мен комплексте болады.

1-сурет:Талжапырақты тобылғы (*Spiraea salicifolia*):

А-гүлдеп жеміс беретін өркен;

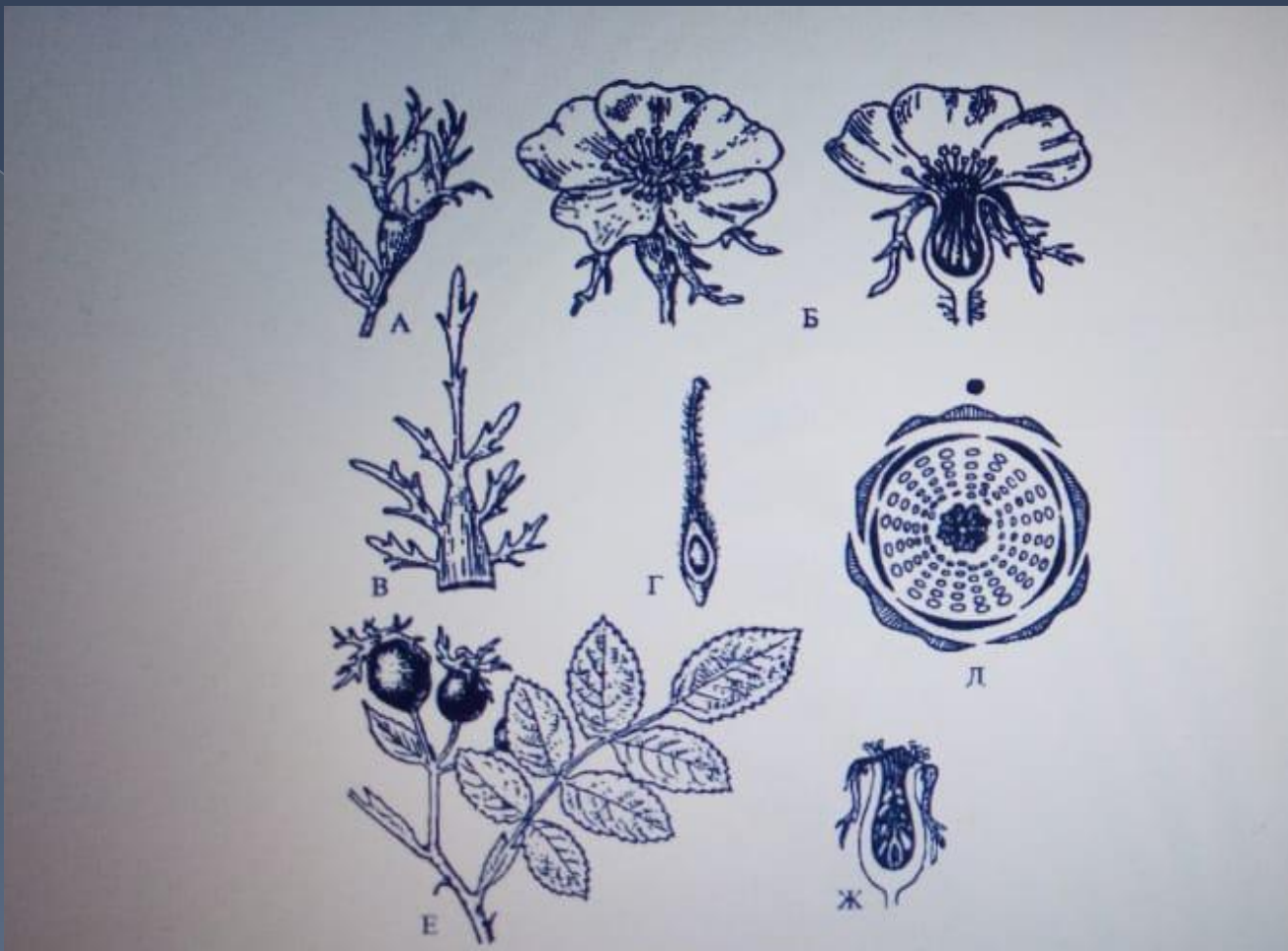
Б-гүл (тікесінен жасалған кесіндісі); 1-гипантий; 2-тосағанша жапырақша; 3-күлте жапырақша; 4-андроцей; 5-гинецей.

В-гүлдің диаграммасы.

- Итмұрынды бұтадан тікенекті қоршау жасау үшін жиі қолданады. Раушангүл (итмұрын) сәндік гүлдер өсіру шаруашылығында бұрыннан белгілі және танымал объект болып саналады. Қазіргі кезде дүние жүзі бойынша бұлардың 12 мыңнан астам сорттары белгілі, ал Қазақстанда да сорты аудандастырылып сәндік өсімдіктер ретінде өсіріледі. Оның ішінде тікелей Қазақстан ғалымдары шығарған сорттар да бар.
- Бұл жағынан ең құндысы ақгүлді (беггера итмұрыны — *R.beggeriana*, іле итмұрыны — *R.iliensis*) және қызылгүлді түрлері (қоңыр итмұрын — *R.cinnamomea*, қатпарлы итмұрын — *R.rigosa*). Қызғыл гүлді түрлерінің гипантиясында (ит итмұрыны — *R.canina*, 2-сурет, киіз итмұрын — *R.tomentosa*) витамин С біршама аз, ал сары гүлді түрлерінің гипантиі де (тікенекті итмұрын — *R.spinosissima*, сасық итмұрын — *R.foetida*) олар өте аз, бірақта таниндер мен танидтер көп.

2-сурет. Итмұрын раушан (*Rosa canina*): А-гүл шанағы; Б-гүл (жалпы көрінісі және көлденең кесіндісі); В-күлте жапырақшалар; Г-аналық; Д-гүлдің диаграммасы; Е-гүлдеп жеміс беретін өркен; Ж-жемісі-біріккен жаңғақшасы (тікесінен жасалған кесінді).

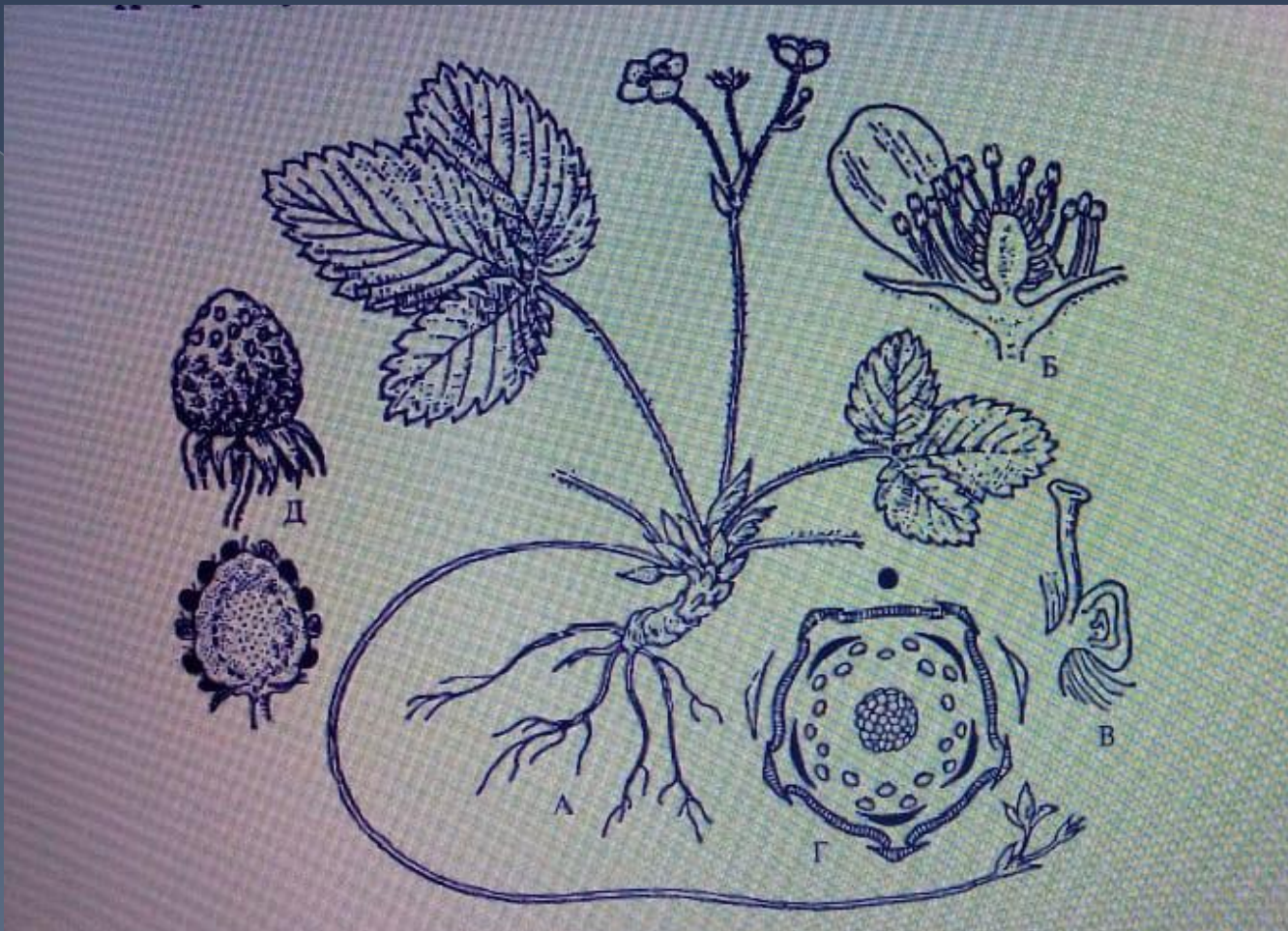
Таңқурай (ежевика, малина — *Rubus*) туысы.

- 500-дей түрі бар үлкен полиморфты (өзгергіш) туыс; бұрынғы одақтас республикалардың флорасында 45 түрі, ал Қазақстанда 4 түрі кездеседі. Солтүстік ендіктің негізінен қоңыржай және салқын климатты зоналарында өсетін бұталар. Алғашқы ағаш тәрізді формалары субтропикада өседі. Оңтүстік ендікте туыстың өкілдері Жаңа Зеландияға дейін жетеді. Жемісі сүйекті жидектердің жиынтығынан тұрады. Кәдімгі таңқурай (малина обыкновенная - *R. idaeus*) бұрынғы одақтас республикалардың европалық бөлігінде, Кавказда, Сібірде және Солтүстік Американың жалпақ жапырақты және қылқан жапырақты ормандарының төменгі ярусын (қабатын) түзеді. Сонымен бірге таңқурайдың бұл түрі ағашы кесілген және өрт шалған жерлерде, тау шатқалдарындағы өзендердің бойында өсетін бұталардың арасында кездеседі. Мәдени жағдайда көптеген сорттары өсіріледі. Қожақат таңқурайы (ежевика — *R. caesius*) табиғатта кең таралған, кейде мәдени жағдайда да өсіріледі. Қой бүлдірген (костяника - *R. saxatilis*) бұрынғы одақтас республикалардың европалық бөлігінің және Сібірдің қылқанжапырақты ормандарында кең тараған өсімдік. Аласа таңқурай (морозка приземистая — *R. chamaemorus*) және арктика таңқурайы (*R. arcticus*) өмірлік формасы жағынан редукцияға көп ұшыраған түрлер. Субарктикалық райондарда өседі.

Кұлпынай туысы (земляника — *Fragaria*).

- Оның 50-дей түрі бар. Ұзынсағақты жапырақтарынан розетка түзілетін көпжылдық шөптесін өсімдіктер. Тостағаншасының астында, тостағанша асты жапырақшалары болады. Аналығы ойыс, етженді болып келген гүлтабанына орналасады. Жемісі сүйекті жидектердің жиынтығынан тұрады. Орман құлпынайы (земляника лесная — *F. vesca*) (3-сурет) және жасыл бүлдірген (клубника немесе полуница — *F. viridis*) екі үйлі өсімдіктер, олар бұрынғы одақтас республикалардың европалық бөлігінде, Сібірде, Орта Азияда, бұталардың арасында және шалғындарда, сонымен бірге Кавказдың жарық ормандарында да өседі. Ананас құлпынайы (*F. ananasa*) тек мәдени жағдайда ғана белгілі, оны құлпынайдың виргинская (*F. virginiana*) және чилийская (*F. chiloensis*) деп аталынатын түрлерін будандастыру арқылы алған деп шамалайды.

3-сурет. Орман бұлдіргені (*Fragaria vesca*): А-жалпы көрнісі; Б-гүл (тікесінен жасалған кесіндісі); В-аналық, (тікесінен жасалған кесіндісі); Г-гүлдің диаграммасы; Д-жемісі біріккен тұқымына (жалпы көрнісі және тікесінен жасалған кесіндісі)

- Ол мәдени жағдайда өсірілетін, жемісі үлкен болып келетін сортқа біріктірілген. Тұқымдастармағының шөптесін өкілдерінің ішінде тек дәрілік шелна (кровохлебка аптечная деп аталынатын бір ғана түрдің мал азығы ретінде үлкен маңызы бар. Оны медицинада және ветеринарияда дәрі ретінде емге қолданады. Бұл ылғалды шалғындарда өсетін өсімдік. Гүлі қоңырқызыл түсті, шоқпарбас болып келетін гүлшоғырына жиналған. Кейде мәдени жағдайда өсіреді.

Назарларыңызға
Рахмет!!!